

ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไศวนิกาย สมัยพระเจ้าจิตรเสนแห่ง
อาณาจักรเจนละ ในพุทธศตวรรษที่ 11-12 จังหวัดร้อยเอ็ด
Brahmanism-Hinduism, Shaivism Sect during the Reign of
King Mahentaraworaman of Jenla Kingdom in the 11th-12nd
Buddhist Centuries in Roi Et Province

คมศิลป์ พลแดง

Komsil Pholdaeng

คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด
Faculty of Liberal Arts and Sciences, Roi Et Rajabhat University
Corresponding Author, E-mail: kpholdaeng@yahoo.com

บทคัดย่อ

จังหวัดร้อยเอ็ดตั้งอยู่ตอนกลางของภาคอีสานของประเทศไทย พบการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ การมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานและผู้คนอาศัยอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีการดำเนินชีวิตที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยเฉพาะในด้านคติความเชื่อและศาสนา

บทความนี้ได้ศึกษาในช่วงยุคต้นประวัติศาสตร์ โดยการค้นคว้าจากหนังสือบันทึกและการลงพื้นที่จริง เพื่อสำรวจสภาพภูมิประเทศ เก็บข้อมูลและบันทึกภาพถ่ายในช่วง พ.ศ. 2557-2558 ในพื้นที่แขวงจำปาสัก ประเทศลาวและจังหวัดร้อยเอ็ด ประเทศไทย จากการศึกษา พบว่า จังหวัดร้อยเอ็ดในยุคต้นประวัติศาสตร์จะพบอารยธรรมขอมโบราณที่มีการนับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-7 และมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยพระเจ้าจิตรเสนแห่งอาณาจักรเจนละ ในพุทธศตวรรษที่ 11-12 จากหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมในศาสนสถาน โบราณวัตถุ ศิลารากของพระเจ้าจิตรเสน และแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน บ้านหนองคู ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่ามีความสัมพันธ์กับศิลปะสมัยเจนละที่ปราสาทวัดภู แขวงจำปาสัก ประเทศลาว ซึ่ง

เป็นศาสนสถานของศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่มีขนาดใหญ่และคงความสมบูรณ์มากกว่าแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน การพบจารึกของพระเจ้าจิตรเสนในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าพื้นที่แห่งนี้เป็นต้นกำเนิดของพัฒนาการของอาณาจักรเจนละ ก่อนที่จะมีการสถาปนาศูนย์กลางแห่งอาณาจักรเจนละที่ปราสาทวัตภู แขวงจำปาสัก ประเทศลาว และศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไศวนิกาย เป็นศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของจังหวัดร้อยเอ็ด

คำสำคัญ: ศาสนาพราหมณ์ฮินดู; ลัทธิไศวนิกาย; อาณาจักรเจนละ; พระเจ้าจิตรเสน; จังหวัดร้อยเอ็ด

Abstract

Roi Et Province is located in the middle region of Northeastern Thailand. It is a long settlement since prehistoric times. It is the cause to change and development in the history, culture, and lifestyle, especially in beliefs and religions.

This article is to study the earliest historical era of Roi Et Province from books, records, and field trips in order to collect data and take photography during in 2014-2015, in Champasak Province, Laos and Roi Et Province, Thailand. The study is that Roi Et Province in the ancient Khmer civilization era has believed in Brahminism-Hinduism, Shaivism sect in the period of 6th-7th Buddhist centuries. It was the highest developed culture in the King Mahentaraworaman of Jenla Kingdom in the 11st-12nd Buddhist centuries. Based on the architectural evidences of religious places, antiquities, stone inscriptions of King Mahentaraworaman, and archaeological site of Don Khum Ngoen, Nong Khun Village, Den Rat Sub-district, Nong Hi District, Roi Et Province were found a relationship with the arts of Jenla Kingdom at Prasat Wat Phu, Champasak Province, Laos. It was a religious place of Brahmanism-Hinduism which was larger and much richer than the archaeological site of Don Khum Ngoen. The discovery of the inscription of King Mahentaraworaman shows that the origin of the Jenla Kingdom was established here and spread as the center of the Jenla Kingdom at Prasat Wat Phu, Champasak Province in Laos. In addition, the

Brahmanism-Hinduism, Shaivism sect was the oldest religion in Roi Et Province.

Keywords: Brahmanism-Hinduism; Shaivism; Jenla Kingdom;
King Mahentaraworaman; Roi Et Province

บทนำ

จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นจังหวัดหนึ่งที่ตั้งอยู่บนพื้นที่บริเวณตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อยู่เหนือระดับน้ำทะเลประมาณ 120-400 เมตร มีพื้นที่จำนวนทั้งสิ้น 8,299.46 ตารางกิโลเมตร มีสภาพภูมิอากาศค่อนข้างร้อนและแห้งแล้ง จากรายงานการขุดค้นทางด้านโบราณคดี พบว่า จังหวัดร้อยเอ็ดมีร่องรอยทางประวัติศาสตร์สืบเนื่องตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นยุคสมัยที่มนุษย์ยังไม่รู้จักการจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยลายลักษณ์อักษร จากการศึกษาของกรมศิลปากร และนักโบราณคดีภายในพื้นที่ของจังหวัดร้อยเอ็ด พบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ช่วงประมาณ 2,500-3,800 ปี ดังปรากฏหลักฐานด้านโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ เช่น อาวุธหิน ลูกปัดหินสี เครื่องใช้ทำจากหินและโลหะ หินขัดและไม้ขัด เครื่องมือหิน ภาชนะหิน กำไลโลหะและสำริด อาวุธที่ทำจากโลหะเหล็กและสำริด ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา

การตั้งถิ่นฐานและการดำรงชีพของผู้คนจากอดีตได้มีพัฒนาการเรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง จากการอยู่อาศัยร่วมกัน ก่อตั้งเป็นสังคมและชุมชน และนำไปสู่การสร้างวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มที่มีเอกลักษณ์ ในที่สุดเกิดการก่อร่างสร้างตัวจนกลายเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้นและมีความซับซ้อนมากขึ้น ที่สำคัญที่สุดคือ ปัจจัยด้านต่าง ๆ ทั้งผู้คนและทรัพยากรในท้องถิ่น ได้หล่อหลอมให้เกิดเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น ความต่อเนื่องด้านพัฒนาการเหล่านี้ได้ส่งต่อความก้าวหน้าจนถึงยุคประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา ซึ่งในยุคถัดมานี้จะพบว่า จังหวัดร้อยเอ็ดประกอบด้วยวัฒนธรรมที่สำคัญหลายยุคสมัยและมีอิทธิพลต่อพื้นที่ ได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมขอม วัฒนธรรมลพบุรี วัฒนธรรมล้านช้าง วัฒนธรรมอยุธยา และวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏศิลปวัตถุ เช่น ปฏิมากรรม วัตถุโบราณ และพบรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตามแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ การพบปฏิมากรรมและรูปแบบของสถาปัตยกรรมเหล่านี้ได้แสดงถึงความ

เจริญรุ่งเรืองในแต่ละยุคสมัย ดังนั้น การศึกษาถึงพัฒนาการของจังหวัดร้อยเอ็ดจนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ด้วยการสืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึก การสำรวจสภาพพื้นที่ และการศึกษาเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความเชื่อด้านวัฒนธรรม จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจ โดยเฉพาะคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนาตั้งแต่ยุคประวัติศาสตร์ที่พร่องรอยการใช้ตัวอักษรเพื่อการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งศาสนาเป็นเรื่องคติความเชื่อ ที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในการอยู่ร่วมกัน ทำกิจกรรมร่วมกันและสร้างความสงบสุขให้กับสังคม

เนื้อเรื่อง

ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิ ไทวนิกาย สมัยพระเจ้าจิตรเสนแห่งอาณาจักรเจนละ

เจนละเป็นชื่ออาณาจักรโบราณ ที่กรมศิลปากรและนักโบราณคดีได้ค้นพบว่า เป็นอาณาจักรที่ก่อตั้งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 11 (พ.ศ. 1001-1100) คำว่า เจนละ สันนิษฐานว่า เป็นคำที่คนจีนใช้เรียก และเป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า กัมพูช กัมพูช คะแมร์ โดยอาณาจักรเจนละมีถิ่นกำเนิดจากบริเวณในพื้นที่ภาคอีสานของประเทศไทย บริเวณที่สันนิษฐานว่า เป็นถิ่นต้นกำเนิดของ

เจนละ คือ บริเวณปลายลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ปัจจุบัน คือ บ้านเตย บ้านตาดทอง บ้านบึงแก บ้านเปือยหัวดง บ้านโพนเมือง ในเขตจังหวัดยโสธรและอุบลราชธานี เนื่องด้วยบริเวณดังกล่าวจะขุดค้นพบศิลปวัตถุและจารึกเกี่ยวกับอาณาจักรเจนละมากมาย โดยเฉพาะที่บริเวณบ้านเตย ได้มีการขุดค้นและศึกษาพบว่า มีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีและศิลาจารึกที่พอจะสามารถยืนยันได้ว่า บริเวณนี้เป็นภูมิลำเนาเดิมของกษัตริย์แห่งสกุลเสนะ เชื้อสายกษัตริย์ในสกุลนี้ที่มีบทบาทสำคัญ คือ พระเจ้าจิตรเสน หรือ พระเจ้ามเหศวรธรรมัน (ธิดา สาระยา, 2540: 13-14)

ประวัติและวีรกรรมของพระเจ้าจิตรเสนหรือศรีมเหศวรธรรมัน (ครองราชย์ พ.ศ. 1143-1159) พบว่าพระองค์ทรงเป็นวีรกษัตริย์ผู้ชำนาญด้านการสู้รบ ได้แผ่ขยายดินแดนและพระราชอำนาจออกไปยังดินแดนต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งซ้ายและขวาและลุ่มแม่น้ำมูล-ชี พระเจ้าจิตรเสนเป็นพระอนุชาของพระเจ้าศรีภวธรรมันที่ทรงสืบเชื้อสายสกุลมาจากราชวงศ์พูนัน ทั้งสองพระองค์ได้ทรงสู้รบเคียงบ่าเคียงไหล่ร่วมกันมา ในช่วงที่มีการขยายอาณาเขตในยุคแรก ๆ ของการก่อตั้งอาณาจักรเจนละในพุทธ

ศตวรรษที่ 11 และในระยะต่อมาพระเจ้าจิตรเสนก็ได้สถาปนาอาณาจักรเจนละที่ยิ่งใหญ่ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ในระยะต่อมาได้มีการขุดค้นพบจารึกของพระเจ้าจิตรเสนอย่างหนาแน่นในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะในพื้นที่แอ่งโคราช รอบ ๆ เขตทุ่งกุลาร้องไห้ ตลอดจนถึงบริเวณปากแม่น้ำมูล ในจังหวัดอุบลราชธานี การค้นพบจารึกของพระเจ้าจิตรเสนเป็นจำนวนมากเหล่านี้ จึงเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ชัดเจนถึงพระราชอำนาจของพระเจ้าจิตรเสนว่า ได้ครอบคลุมทุกภาคส่วนทั้งสองฟากฝั่งของแม่น้ำโขงและลุ่มแม่น้ำมูล-ชี จนถึงแคว้นเศรษฐปุระ ในเขตประเทศลาวที่มีปราสาทวัดภู ในแขวงจำปาสัก เป็นศาสนสถานของลัทธิไศวนิกายที่สำคัญ ดังนั้น จะเห็นว่า พื้นที่แอ่งโคราชของภาคอีสาน ในประเทศไทย และที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง เขตจำปาสักในประเทศลาว เป็นรากฐานกำลังทางการทหารและการเมือง ในการแผ่พระราชอำนาจของพระเจ้าจิตรเสน ก่อนที่จะแผ่ขยายอิทธิพลไปสู่ภาคตะวันออกของประเทศไทยจนถึงเขตอรัญประเทศและแผ่อิทธิพลเข้าสู่บริเวณรอบทะเลสาบเขมร ในเขตลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง (เพิ่มอ้างอิง)

พระเจ้าจิตรเสนมิใช่พระโอรสพระนามว่า อีสานวรมัน ผู้ก่อตั้งราช

ธานีนามใหม่ว่า อีสานปุระ ในดินแดนประเทศกัมพูชา บริเวณสมโบรีไพรกุก ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองกำพงธม ถัดจากสมัยพระเจ้าอีสานวรมัน อาณาจักรเจนละก็ได้แตกออกเป็นเจนละบกและเจนละน้ำ โดยเจนละบกตั้งอยู่บริเวณแถบลุ่มน้ำโขงตอนกลาง มีเมืองหลวง คือ กรุงเศรษฐปุระ ศูนย์กลางอยู่ที่ปราสาทวัดภู แขวงเมืองจำปาสัก ประเทศลาว (ดังแสดงในรูป 1 และ 2) และเจนละน้ำ ตั้งอยู่บริเวณรอบทะเลสาบเขมร มีเมืองหลวง คือ กรุงอีสานปุระ จนกระทั่งถึง พ.ศ. 1333 เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 แห่งเจนละน้ำ ทรงมีความเข้มแข็ง ได้ย้ายเมืองหลวงไปที่นครหริหราลัย บริเวณแถบบริมทะเลสาบเขมร พร้อมทั้งสถาปนาลัทธิเทวราช แล้วทรงรวบรวมแผ่นดิน ทำให้ประชาชนเป็นชนชาติเดียวกัน คือ ชาวกัมพูชา ในดินแดนประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน แต่ทั้งนี้ดินแดนทางภาคอีสานของประเทศไทยและอาณาจักรกัมพูชา ยังคงมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและการเดินทางติดต่อไปมาระหว่างกัน ความสัมพันธ์กันเช่นนี้ทำให้พื้นที่ภาคอีสานยังคงเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม ขอมอย่างชุกชุม ดังปรากฏเห็นได้ในพื้นที่ของจังหวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณจังหวัดในแถบบริเวณอีสานใต้

ปรากฏหลักฐานด้านสถาปัตยกรรม และปฏิมากรรมตามโบราณสถานต่าง ๆ ได้แก่ ปราสาทหิน เทวสถาน ศาลารธรรม อโรคยาศาลและพุทธสถาน ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมทั้งขนาดใหญ่โต และขนาดเล็กที่มีความวิจิตรงดงามตามแต่ละยุคสมัยอยู่หลายแห่ง จะเห็นว่า เขตพื้นที่ภาคอีสานมีความสำคัญในฐานะเป็นต้นกำเนิดแห่งประวัติศาสตร์และอารยธรรมของชาวกัมพูชา ก่อนที่จะรวมตัวกันตั้งเป็นอาณาจักรขอมหรือเขมรที่เมืองพระนครหลวงหรือนครธม โดยเป็นผลจากการถือกำเนิดของกษัตริย์แห่งสกุลเสนะ ในเขตบริเวณปลายลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ที่บริเวณบ้านเตย จังหวัดยโสธร แล้วสืบผ่านพระอำนาจของกษัตริย์แห่งสกุลเสนะไปยังพื้นที่ตั้งรอบทะเลสาบเขมร ในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน โดยเฉพาะความสามารถในการเป็นนักรบของวีระกษัตริย์พระนามว่า พระเจ้าจิตรเสน ผู้ก่อตั้งอาณาจักรเจนละในพุทธศตวรรษที่ 11 (ธิดา สาระยา, 2540: 14-17)

(ก)

(ข)

(ค)

(ง)

รูป 1: ทับหลังเหนือซุ้มประตูขององค์ปราสาท
องค์ประธาน

รูป 1: ทับหลังเหนือซุ้มประตูขององค์ปราสาทองค์ประธาน ด้านในสุด (ก) และด้านนอก (ข) (ค) และ (ง) ศิลปะสมัยเจนละ ปราสาทวัตฎู แขวงจำปาสัก ประเทศลาว เป็นศาสนสถานของศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดู ศูนย์กลางแห่งอาณาจักรเจนละ ชื่อว่า “กรุงศรีสุพรรณภูมิ” (ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2557)

(ก)

(ข)

(ค)

(ง)

รูป 2: ภาพสลักหินทรายรูปเทวบาล ข้างกรอบประตูทางเข้าด้านซ้าย

รูป 2: ภาพสลักหินทรายรูปเทวบาล ข้างกรอบประตูทางเข้าด้านซ้าย (ก) และ ด้านขวา (ข) และรูปนางอัปสรผนังอาคารประตูทางเข้าปราสาทองค์ประธานด้านซ้าย (ค) และ

ผนังด้านขวา (ง) (ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2557)

หลักฐานศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด

แหล่งโบราณคดีภายในจังหวัดร้อยเอ็ดที่เกี่ยวข้องในสมัยอาณาจักรเจนละ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีที่เมืองจัมปาซัน ในเขตบ้านตาเฒ่าและบริเวณใกล้เคียงในพื้นที่เขตอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด จากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากรและนักโบราณคดี นอกจากจะพบการผลิตเกลือและประเพณีการฝังศพ 2 ครั้ง ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยังได้ขุดพบการเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ พบโบราณสถานทั้งของฮินดูอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-7 แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรม วิถีการดำเนินชีวิต เศรษฐกิจและลักษณะทางสังคมของการเป็นชุมชนอีสานโบราณเป็นอย่างดี

นอกจากนี้พื้นที่เขตอำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอเกษตรวิสัยและบริเวณใกล้เคียง เป็นพื้นที่ที่มีการค้นพบอารยธรรมขอมโบราณจำนวนมาก ทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมต่าง ๆ หลักฐานทางภูมิสถาปัตยกรรมในช่วงระยะหลังพบว่าบางพื้นที่ได้มีการรับเอาอารยธรรมพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทแบบ

ลึงกางเขรจากอาณาจักรทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ภาคกลางของประเทศ จากเมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม หรือเมืองลพบุรี (ละโว้หรือลวปุระ) จังหวัดลพบุรี เข้ามาผสมผสานกับอารยธรรมสมัยเจนละในพื้นที่บางส่วนของจังหวัดร้อยเอ็ด เช่น พื้นที่ภายในเขตคูน้ำคันดินของเมืองบัวภายในเขตบริเวณอำเภอเกษตรวิสัย เป็นต้น การรับอารยธรรมจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมนี้ ก่อให้เกิดการดำรงอยู่และการพัฒนาการควบคู่กันไปกับวัฒนธรรมขอมที่เป็นของดั้งเดิม จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ในระยะต่อมาก็พบการรับเอาอารยธรรมพระพุทธศาสนานิกายมหายาน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากอาณาจักรขอม ในพุทธศตวรรษที่ 18 เข้ามาผสมผสานภายในพื้นที่อีกด้วย ทั้งนี้เป็นพัฒนาการอย่างต่อเนื่องของพื้นที่อันมีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและคติความเชื่อ ที่มีศูนย์กลางของอาณาจักรขอมที่เมืองพระนครหลวง (นครธม) ของอาณาจักรขอม ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งวัฒนธรรมการนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายานของขอมนี้ได้รับอิทธิพลความเชื่อที่ส่งต่อผ่านมา

จากพวงจามและบ้านเมืองตามบริเวณชายฝั่งทะเลอีกทอดหนึ่ง

แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงินเป็นส่วนหนึ่งของแหล่งโบราณคดีจำปาขัน ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ดังแสดงในรูป 3) ตั้งอยู่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ใกล้กับแหล่งน้ำ คือ ห้วยหินลาด ห้วยปลาเค้าหรือห้วยน้ำเค็มและลำน้ำเสียว จากการขุดค้นทางโบราณคดีของสำนักศิลปากรที่ 10 พบเศษเครื่องปั้นดินเผาขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นชิ้นส่วนของหม้อบองที่ใช้ในการต้มเกลือ โดยการตักน้ำเกลือที่ได้จากการขุดหน้าดิน ริมฝั่งลำน้ำ ใส่ลงในหม้อบอง แล้วนำไปต้มให้น้ำระเหยออกไปจนงวด จะได้ผลึกเกลือสินเธาว์หรือผลึกแร้โพแทสเซียมคลอไรด์ แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นแหล่งผลิตเกลือที่ใหญ่แห่งหนึ่ง อาจจะใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงินที่บ้านหนองคู ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี ขุดค้นโดยสำนักศิลปากรที่ 10 เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2548 – มกราคม พ.ศ. 2549 พบบ่อน้ำโบราณก่อด้วยหินทรายสีขาวปนเหลือง ลึกประมาณ 6 เมตร ห่างจากบ่อน้ำไป 4 เมตร พบฐานโยนีหรือแท่นศิวลึงค์ เป็นหินทรายเนื้อละเอียดสีเขียว ขนาดความยาว 98 เซนติเมตร กว้าง 82.5 เซนติเมตร ด้านหน้าหนา

30.5 เซนติเมตร ด้านหลังหนา 28.5 เซนติเมตร มีลักษณะเป็นฐานสองชั้น ต่อเนื่องกัน ที่ฐานโยนด้านขวาพบจารึกของพระเจ้าจิตรเสน สลักด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุประมาณสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 กล่าวถึงประวัติของพระเจ้าจิตรเสน (ดังแสดงในรูป 4) ดังนี้

“พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ทรงพระนามว่า จิตรเสน ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าศรีวิธรรมัน เป็นพระราชนัดดาของ พระเจ้าศรีสารวเคามะ แม้โดยศักดิ์จะเป็นพระอนุชา แต่ก็ได้เป็นพระเชษฐาของพระเจ้าศรีภวธรรมัน ผู้มีพระนามปรากฏในด้านคุณธรรมแต่พระเยาว์ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ได้รับพระนามอันเกิดแต่การอภิเษกว่า “พระเจ้าศรีมหันทรธรรมัน” (หลังจากชนะประเทศ (กัมพู) นี้ทั้งหมดแล้ว ได้สร้างพระคิวลิ่งค์ อันเป็นเสมือนหนึ่งเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ไว้ บนภูเขานี้ ๆ” (ชะเอม แก้วคล้าย, 2523)

การค้นพบจารึกเกี่ยวกับพระเจ้าจิตรเสนครั้งนี้ จัดเป็นหลักจารึกหลักที่ 10 ของประเทศไทย จากเดิมที่ค้นพบ 9 หลัก ได้แก่ พบที่จังหวัดขอนแก่น จำนวน 1 หลัก ได้แก่ จารึกวัดศรีเมืองแอม พบที่จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 4 หลัก ได้แก่

จารึกปากน้ำมูล จำนวน 2 หลัก จารึกวัดสุปฏิญาราม จำนวน 1 หลัก และจารึกถ้ำภูหมาโน จำนวน 1 หลัก พบที่จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 3 หลัก ได้แก่ จารึกถ้ำเปิดทอง จำนวน 3 หลัก พบที่จังหวัดสระแก้ว จำนวน 1 หลัก ได้แก่ จารึกช่องสระแจง (จารึกของพระเจ้าจิตรเสน มีรายงานค้นพบอีก 5 หลัก ที่ต่างประเทศ คือ ประเทศลาว จำนวน 3 หลัก และประเทศกัมพูชา จำนวน 2 หลัก) ทั้งนี้ในปี พ.ศ. 2561 ค้นพบหลักที่ 11 ของประเทศไทยที่บ้านตุงสูง ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี รวมทั้งสิ้นปัจจุบันมีจำนวน 16 หลัก) หลักการค้นพบศิลาจารึกของพระเจ้าจิตรเสนหลักที่ 10 ในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดนี้ในครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าเขตทุ่งกุลาร้องไห้มีความสำคัญต่อพระราชอำนาจและเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละเมื่อวิเคราะห์ลักษณะของสภาพภูมิประเทศของเขตทุ่งกุลาร้องไห้พบว่า เป็นเขตที่มีพื้นที่อุดมสมบูรณ์เนื่องด้วยมีแม่น้ำมูลและแม่น้ำชีไหลผ่าน มีน้ำก็ย่อมมีปลา สัตว์น้ำ พืชน้ำ และสัตว์ป่าที่ออกหากินบริเวณรอบ ๆ แหล่งน้ำ เกิดเป็นระบบนิเวศน์แหล่งที่สมบูรณ์ ดังนั้น สายน้ำทั้งสองจึงเป็นแหล่งผลิตอาหารจำพวกโปรตีนที่สำคัญจากสัตว์ชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างมากมายหลากหลายชนิด การไหล

ขนาดทั้งด้านเหนือและใต้ของสายน้ำแม่น้ำชีและมูล เมื่อฤดูฝนหรือฤดูน้ำหลาก ก็ได้พัดพาความอุดมสมบูรณ์จากแร่ธาตุตะกอนดิน ซากพืช และซากสัตว์ ให้ไหลลงมาในเขตท้องทุ่งกุลาร่องไห้แห่งนี้ จึงทำให้ท้องทุ่งแห่งนี้ เป็นพื้นที่ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ต่อมากลายเป็นแหล่งผลิตข้าวที่ดีเพื่อใช้บริโภคเป็นอาหารหลัก ข้าวเป็นแหล่งของสารอาหารหลักประเภทคาร์โบไฮเดรตที่สำคัญและได้พื้นดินในเขตนี้ ยังเป็นที่มีความอุดมสมบูรณ์ของเกลือแร่สินเธาว์ ดังนั้น ทรัพยากรทั้งข้าว ปลาและเกลือ ในสมัยโบราณถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อชีวิตที่จะส่งผลต่อสถานะเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและความมั่นคงของราชอาณาจักรของกษัตริย์ขอมสมัยโบราณนั้น ๆ จะเห็นว่าด้วยเหตุปัจจัยของสภาพภูมิและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร จึงเป็นสาเหตุให้พระเจ้าจิตรเสนเข้าครอบครองพื้นที่แห่งนี้ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบที่ดอนขุมเงิน แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และการเข้ามาครอบครองดินแดนแห่งนี้ของพระเจ้าจิตรเสน และแสดงให้เห็นอิทธิพลของอาณาจักรเจนละบกในดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำชีและมูลได้อย่างเด่นชัดขึ้น นอกจากนี้การพบ

จารึกบนแท่นฐานโยนี ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด เพิ่มเติมจากจารึกที่ค้นพบก่อนหน้านี้ได้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตด้านความเชื่อและความศรัทธาต่อนักบวชศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไสว นิกายของพระเจ้าจิตรเสน ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมและเก่าแก่ก่อนที่พระพุทธศาสนานิกายมหายานและเถรวาทจะเข้ามาในยุคสมัยหลัง ซึ่งการขุดพบครั้งนี้ของกรมศิลปากร ยังค้นพบหลักฐานเพิ่มเติมของสมัยหลัง คือ พระพิมพ์ศิลปะแบบทวารวดี จำนวน 3 องค์ ที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14 ที่บริเวณใกล้เคียง ๆ กับบ่อน้ำ แสดงให้เห็นถึงการทับซ้อนกันด้านวัฒนธรรมภายในพื้นที่และความต่อเนื่องของพัฒนาการของชุมชน

(ก)

(ข)

(ค)

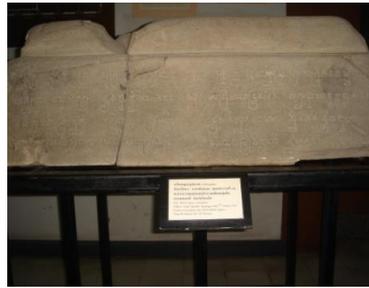

(ง)

รูป 3: สภาพของแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน
ของพระเจ้าจิตรเสนหรือ
พระเจ้ามเหศวรรมัน

รูป 3: สภาพของแหล่ง
โบราณคดีดอนขุมเงิน ของพระเจ้าจิตร
เสนหรือพระเจ้ามเหศวรรมัน ตั้งอยู่ที่
บ้านหนองคุณ ตำบลเด่นราษฎร์
อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด (ก)
บริเวณที่พบฐานโยนี ของพระเจ้าจิตร
เสนที่โปรดให้จารึกเรื่องราวเกี่ยวกับ
ประวัติของพระองค์และการสร้าง
เทวสถานแห่งนี้เพื่ออุทิศแด่พระศิวะ ที่
ได้จารึกไว้ที่บนฐานแท่นโยนี (ข) บ่อน้ำ
รูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ด้านทิศตะวันตก
ที่พระเจ้าจิตรเสน สร้างเพื่อเป็น
สถานที่ประกอบพิธีกรรมหรือศาสนา

สถาน ลัทธิไศวนิกาย รอบบ่อจะมี
จารึกอักษรตัวเดียว ด้วยอักษรปัลลวะ
ด้านละตัว จากทิศตะวันตกเวียนขึ้นไป
ทางทิศเหนือ เรียงอักษรได้ ป ล ย ช
อันเป็นพระนามของเทพเจ้าในศาสนา
ฮินดู (ค) และสภาพลำน้ำเสียวที่อยู่
บริเวณใกล้เคียง ๆ กับแหล่งโบราณคดีดอน
ขุมเงิน อันเป็นชัยภูมิที่พระเจ้าจิตรเสน
เลือกในการสร้างศาสนสถานเพื่ออุทิศ
ถวายแด่พระศิวะ (ง) (ถ่ายภาพเมื่อ
วันที่ 19 มีนาคม 2558)

(ก)

(ข)

รูป 4: จารึกของพระเจ้าจิตรเสน บนฐาน
โยนี สลักด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต

รูป 4: จารึกของพระเจ้าจิตรเสน บนฐานโยนี สลักด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต พบที่แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงินที่บ้านหนองคู ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด (ภาพถ่ายเมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2558)

จารึกของพระเจ้าจิตรเสน ใช้อักษรปัลลวะ จารึกเป็นภาษาสันสกฤต แสดงให้เห็นถึงการได้รับอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมการใช้ภาษาจากประเทศอินเดีย จากสมัยพระเจ้าคิวกันทวรมัน กษัตริย์แห่งราชวงศ์ปัลลวะ ประเทศอินเดีย ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 10-11 ซึ่งอักษรปัลลวะนั้นได้มีการพัฒนาขึ้นมาใช้ในช่วงเวลาดังกล่าว จารึกของพระเจ้าจิตรเสนทั้ง 10 หลัก พบว่าพระองค์ได้โปรดให้จารึกขึ้น ราว ๆ พุทธศตวรรษที่ 11-12 พระเจ้าจิตรเสน หรือ พระเจ้ามเหศวรทวรมัน เมื่อเสด็จสวรรคตจากนั้นพระราชโอรส คือ พระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 ได้เสวยราชสมบัติสืบต่อและทรงย้ายราชธานีจากศรีชัยปุระ ซึ่งสันนิษฐานว่า ตั้งอยู่แถบวัดภูขวางจำปาสัก ประเทศลาว โดยมีปราสาทวัดภูเป็นศูนย์กลาง ไปยังทางตอนล่างบริเวณหมู่บ้านสมโบร์ไพรกุก เขตอำเภอกำแพงเมืองเย็น จังหวัดกำแพงเพชรประเทศกัมพูชา โดยโปรดให้สร้างราช

ธานีหลวงแห่งใหม่ มีนามว่า กรุงอีสานปุระ ซึ่งโบราณสถานและโบราณวัตถุในแหล่งนี้ กำหนดอายุได้ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 12-13 (สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, 2549: 104-107; จารึก วิไลแก้ว, 2550: 16-39; ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2551: 26-35)

สรุป

ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ลัทธิไศวนิกาย เป็นศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของจังหวัดร้อยเอ็ด จากข้อมูลการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากร ได้พบร่องรอยและหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมและโบราณวัตถุที่มีอายุเก่าแก่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-7 ในยุคอารยธรรมขอมโบราณ ต่อมาความรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์และฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ได้ปรากฏเด่นชัดขึ้นจากหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมประเภทศาสนสถาน และศิลาจารึกของพระเจ้าจิตรเสน แห่งอาณาจักรเจนละ ในพุทธศตวรรษที่ 11-12 จากการขุดค้นของกรมศิลปากร ที่แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน บ้านหนองคู ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งตั้งอยู่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งมีแหล่งน้ำที่สำคัญเพื่อการอุปโภคและบริโภค คือ ห้วยหินลาด ห้วยปลาเค้าหรือห้วยน้ำเค็ม และลำน้ำเสียว การค้นพบและการศึกษารูปร่างนี้ทำให้เราเห็นการสั่งสมของอารย

ธรรมด้านคติความเชื่อและศาสนา ภายในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด แถบบริเวณอำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอหนองฮี อำเภอเกษตรวิสัย และพื้นที่ใกล้เคียง ที่มีความสืบเนื่องตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมา ที่พบความเชื่อในการประกอบพิธีศพด้วยการฝังศพสองหน และต่อมาในยุคต้นประวัติศาสตร์ พบการนับถือศาสนาพราหมณ์และฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ที่มีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-7 จนมารุ่งเรืองถึงขีดสุดในสมัยของพระเจ้าจิตรเสน แห่งอาณาจักรเจนละ ในพุทธศตวรรษที่ 11-12 ภายหลังจากนั้นจึงได้มีการรับเอาอารยธรรมพระพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาท แบบลังกาวงศ์ จากอาณาจักรทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 และอารยธรรมพระพุทธศาสนาแบบมหายาน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากอาณาจักรขอม ในพุทธศตวรรษที่ 18 ตามลำดับ เข้ามาผสมผสานภายในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการศึกษาในครั้งนี้พบว่า พื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดมีความน่าสนใจใน

บรรณานุกรม

- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2551). จารึกบ่อน้ำบริเวณแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน. *นิตยสารศิลปากร*. 51 (2), 26-35.
- คมศิลป์ พลแดง. (13 พฤศจิกายน 2557 และ 19, 25 มีนาคม 2558). *การเก็บข้อมูลภาคสนาม*.

อนาคตที่จะศึกษาและค้นคว้าเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาการด้านคติความเชื่อและด้านศาสนา ในแต่ละช่วงยุคสมัยให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น เนื่องจากสภาพภูมิประเทศในอดีต จะพบว่าจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย เช่น แหล่งปลูกข้าว แหล่งประมง แหล่งผลิตเกลือ และแหล่งถลุงเหล็ก ที่สำคัญในพื้นที่วัฒนธรรมแอ่งโคราชของภาคอีสานโบราณ ดังนั้น จึงเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนสัญจรอพยพโยกย้ายกันไปมาอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้เป็นพื้นที่เปิดของการรับเอาอารยธรรมโบราณจากต่างถิ่น เช่น อาณาจักรล้านช้าง อาณาเขมร และอาณาจักรทวารวดี เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมในท้องถิ่นและมีการรังสรรค์เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเองขึ้นมาด้วย ดังนั้นจังหวัดร้อยเอ็ดจึงเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจศึกษา โดยเฉพาะด้านคติความเชื่อและศาสนา ที่จะเกิดขึ้นต่อจากเนื้อหาในบทความครั้งนี้

- จารึก วิไลแก้ว. (2550). แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน. *นิตยสารศิลปากร*. 50 (2), 16-39.
- ชะเอม แก้วคล้าย. (2523). จารึกปากโดมน้อย ด้านที่ 1. ใน *จารึกในประเทศไทย*. สืบค้นเมื่อ 1 ธันวาคม 2561, จาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/688
- ธิดา สาระยา. (2540). *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- นิพัทธ์ แยมเดช. (2559). จารึกปราสาทตาพรหม: ความสัมพันธ์ระหว่างชนบจารึกสดุดี กษัตริย์กับการ สรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7. *วารสารไทยคดีศึกษา*. 13 (1), 1-50.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2532). 600 ปี แห่งประวัติเมืองพระนครของขอม. *ศิลปวัฒนธรรม*. 10 (6), 110-125.
- _____. (2547). *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม*. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. (2549). ศิลาจารึกพระเจ้าจิตรเสน (พระเจ้ามเหศวรรมัน). *นิตยสารศิลปากร*. 49 (2), 104-107.
- สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2541). *เมืองร้อยเอ็ด*. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- Chandler, D. (2003). *A History of Cambodia*, 3rd ed. Chiang Mai: Silk-worm Books.
- Sharan, M. K. (1981). *Select Cambodian Inscriptions: The Mebon and Pre Rup Inscriptions of Rajendra Varman II*. Delhi: S. N. Publications.